

Pregledni rad

UDK 821.163.4(497.16):929Pantić M.

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.radoman@fcjk.me

CRNOGORSKA USMENA KNJIŽEVNOST U PROUČAVANJIMA MIROSLAVA PANTIĆA

U ovome prilogu dat je osvrt na doprinos srpskoga historičara književnosti Miroslava Pantića proučavanju najstarijih slojeva crnogorske usmene književnosti. Višedecenijska Pantićeva arhivska istraživanja predvukovskoga južnoslovenskog usmeno-književnoga nasljeđa usmjerila su ga i na do njegova vremena slabo istražen i uzgred spominjani korpus bokeljskih usmeno-književnih zbornika nastalih u Perastu od kraja XVII do početka XIX vijeka. Iz toga je korpusa Pantić publikovao pojedine tekstove, a o pojedinim zbirkama i problemima vezanim za taj korpus pisao je kako u kraćim prilogima ili studijama, tako i u monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boka Kotorske od XVI do XVIII veka*, čime je dao ključni doprinos proučavanju najstarijih poznatih slojeva crnogorske usmene književnosti.

Ključne riječi: *Miroslav Pantić, usmena književnost, crnogorska književnost, Boka Kotorska, Perast, pjesmarice*

O najstarijim slojevima crnogorske usmene književnosti, iz predvukovskoga perioda njezina bilježenja, pisano je uglavnom uzgredno i iz druge ruke. Tu se u prvome redu misli na korpus bokeških pretežno usmenoknjiževnih zbirki nastalih u Perastu od 1696. do 1833. godine. Inicijalna istraživanja Srećka Vulovića i publikovanje djelova te građe, što ga je upriličio Valtazar Bogišić, zadugo će biti jedine smjernice za proučavanje toga korpusa.

Tek će u drugoj polovini XX vijeka, ponajviše zahvaljujući arhivskim istraživanjima Miroslava Pantića,¹ njegovim opisima rukopisa i štampanja fragmenata građe, peraškoj usmenoknjiževnoj baštini biti posvećena nešto veća pažnja u književnoj istoriografiji, ali ni izbliza adekvatna vrijednosti toga nasljeđa. No, kao jedan od dosljednih sljedbenika hegemonijske humanistike, Miroslav Pantić implicitno je cijeli taj korpus naše usmenoknjiževne baštine tretirao kao dio srpske usmene književnosti, što je sugerisano već i naslovom njegove najvažnije književnoistorijske monografije *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*. Da ono što je nastalo na tlu „Crne Gore i Boke Kotorske“ u ranome novovjekovlju – uprkos tome što u vrijeme publikovanja knjige ta dva pojma ne predstavljaju razdvojene geografske cjeeline – Pantić smatra isključivo srpskim književnim nasljeđem razvidno je iz same strukture knjige, a i konteksta u okviru kojega prati književne tokove toga vremena. Ostaje, međutim, nejasno zašto, kad je već riješio da Crnu Goru u naslovu odvoji od Boke Kotorske – ako je dosljedno slijedio geografsku realnost ranoga novovjekovlja – u naslov nije unio i druge geografske pojmove onoga doba, čijom se književnom zaostavštinom u toj knjizi bavio, pa bi se u tako pedantnom geografskom razgraničavanju u naslovu morali naći i drugi pojmovi iz vremena osmanske i mletačke vlasti – Hercegovina, Brda, Spič, Mrkojevići i sl. Ostavimo li po strani metodološke propuste koje je indukovala Pantićeva ideološka Prokrustova postelja, proučavanje najstarijih zapisa crnogorske usmene književnosti bilo bi umnogome otežano bez ključnoga doprinosa Miroslava Pantića.

Od svih istraživača peraškim pjesmaricama, kako smo već istakli, najveću pažnju posvetio je upravo književni istoričar Miroslav Pantić. Osim što u većem broju svojih radova spominje neke od peraških rukopisa, on je u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* 1964. godine (Pantić, 1964) objavio trideset dvije usmenoknjiževne pjesme preuzete iz toga korpusa. U

¹ Miroslav Pantić (Svilajnac, 1926. – Beograd, 2011), bio je srpski književni istoričar, redovni profesor Filološkoga fakulteta Univerziteta u Beogradu i redovni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. Objavio je veliki broj studija, antologija, hrestomatija i nekoliko monografskih i studijskih knjiga posvećenih humanizmu i renesansi, usmenoj književnosti predvukovskoga doba te dubrovačko-dalmatinskoj i bokeljskoj književnosti ranoga novovjekovlja.

vrijednoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka* iz 1990. godine Pantić je ukratko ukazao na značaj i vrijednost pjesmarica Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz uzgredne pomene nekoliko drugih zbirki.

Da se Pantić rano susreo s peraškim pjesmaricama i njihovim prijepisima svjedoči tekst Vladimira Mošina posvećen Bogišićevu arhivu u Cavtatu, nastao kao rezultat njegova rada na sređivanju toga arhiva u oktobru i novembru 1952. godine (Mošin, 1954). Uz pomen dvije kutije „Narodnih pjesama“ koje se nalaze u Bogišićevu Naučnome arhivu, Mošin je dodao bilješku: „Građu iz prve i druge kutije obrađuje asistent dubrovačkog Historijskog instituta Pantić, koji je tu zbirku dao i mikrofilmirati“ (Mošin, 1954: 17). Kontinuitet višedecenijskoga Pantićeva rada u Bogišićevu Naučnome arhivu zasvjedočen je i dokumentacijom koja se danas nalazi u toj ustanovi. Tako, na primjer, u kutiji I „Narodnih pjesama“ pronašli smo napomenu sačinjenu 8. VIII 1960. godine: „Iz svežnja Pjesme 181 (Kutija I) rukopis od 4 strana (počinje: ‘I u Perastu napitnice dolaze...’) i rukopis Pjesme 195 (5 listova) po ovlaštenju v.d. upravnika, posudio dr M. Pantić“. Posljednji put Pantić je u evidencionim kartonima Bogišićeva arhiva kao korisnik I i II kutije „Narodnih pjesama“ potpisan 28. IX 1984. pa bi to, kad se ima u vidu onaj Mošinov podatak, značilo da je preko tri decenije istraživao korpus u kojem se nalaze prijepisi peraških pjesmarica. Najveći broj autora koji su se nakon njega bavili pojedinim fenomenima vezanim za taj korpus u svojim radovima ističu da su prijepise zbirki dobili upravo od Miroslava Pantića. Uvijek s izrazom zahvalnosti, takve se bilješke mogu naći u tekstovima Salka Nazečića, Radosava Medenice, Nenada Ljubinkovića, Svetozara Koljevića, Hatidže Krnjević, Džona Miletića i dr.

U kratkome članku iz 1954. godine Pantić se osvrće na fenomen prerađivanja djela autorske provenijencije u bugarštice (Pantić, 1954). Osim u literaturi već spomenutoga primjera iz zbornika Nikole Burovića, gdje je od odlomaka iz *Osmana* sačinjeno 10 bugarštica, Pantić skreće pažnju i na bugaršticu br. 81 iz Bogišićeve zbirke, što ju je Bogišić preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 nastaloga u Boki Kotorskoj, a za koju utvrđuje da je zapravo u bugaršticu pretvoreni dio prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića (Pantić, 1954: 277).

Pantićev prilog „Preписка Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ (Pantić, 1961a), objavljen 1961. godine, prvi je njegov krupniji članak posvećen, makar posredno, peraškim pjesmaricama. Pantić je seriozno razmotrio u uvodnome tekstu sve nijanse zanimljivoga odnosa što su ga za preko tri decenije prepiske imali Srećko Vulović i Valtazar Bogišić. Ne samo što je prikupio 24 Vulovićeva pisma upućena Bogišiću, već ih je propratio i dragocjenim napomenama kako bi čitaocu olakšao razumijevanje konteksta, a posebno u svijetlu činjenice da je tu prikazana samo jedna strana prepiske,

budući da Bogišićeva pisma Pantić nije našao. Štoviše, smatrao ih je zauvijek izgubljenima.² Središte njihove prepiske ticalo se upravo korpusa peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, pa je publikovanjem pisama Pantić prvi put širu javnost upoznao s pojedinostima vezanim za brojne dotad slabo poznate zbirke. Prepiska je razjasnila i neka „tamna mjesta“. Tako se, pored ostaloga, iz nje moglo vidjeti da je Vulović svoj zaključak iz rane faze bavljenja problematikom peraških zbirki da su rukom Andrije Zmajevića pisane dvije zbirke, u kasnijoj fazi odbacio. Jedno od novih saznanja koje je postalo razvidno iz prepiske jeste i to da je Balovićeva zbirka pisana rukom Julija Balovića, a ne Marka Balovića, kako je, recimo, mislio Butorac. Tu je potom i dragocjeni etnografski Vulovićev zapis o počašnicama i sl. Pantić je u uvodnome dijelu dao kratak osvrt na život i rad Srećka Vulovića, pa je taj njegov tekst istovremeno i okašnjelo priznanje jednome vrijednom i pouzdanom istraživaču bokeljske starine. O samoj korespondenciji Pantić veli: „Ta pisma govore, na primer, o poznijem životu narodne pesme u Boki ili naširoko opisuju jednu zanimljivu, ali još nedovoljno izučenu njihovu vrstu, koja je pod nazivom *počašnica* ili *počasnica* bila omiljena skoro odvajkada među našim svetom, ona zatim daju vesti o starim rukopisima s književnim delima dubrovačkih i bokeljskih pesnika ili o negdašnjim bokeljskim književnicima, ne uvek prvorazrednim, ali uvek zanimljivim, čuvaju poneki podatak koji nam i danas nedostaje; ona najposle, o samom Vuloviću, – koji još uvek čeka svog biografa, a biografa nesumnjivo zaslužuje, – kazuju vrlo mnogo, bilo da nam pomažu da sagledamo njegov životni i naučni put, bilo da sa nekih njegovih radova, štampanih bez potpisa ili pod pseudonimima, skinemo njihovu, sada nepotrebnju anonimnost“ (Pantić, 1961a: 209).

U kratkome članku „Pesnički odjeci pogibije Perašanina Vicka Bujovića“ (1961) Pantić skreće pažnju na tu zanimljivu ličnost s kraja XVII i samoga početka XVIII vijeka, opjevanu i u usmeno i u autorskoj poeziji. Spominjući jednu epizodu iz Bujovićeva života, mladalacki dvoboj s novskim kapetanom Osmanagom Ibrahimagićem, Pantić veli: „Narodni i narodski pevači po Boki i okolini, kojih je onda bilo u izobilju, odmah su Bujovićev megdan proslavili u desetercu, kako su to već redovno činili sa zbivanjima od istorijskog značaja. Neke od tih njegovih pesama – nastale neposredno posle događaja, pa zato još sirove, još umetnički netransponovane i još neizbrušene u onom

² Pantićeva opaska da „tih pisama sada nemamo i nije isključeno da su se i zauvek izgubila, do poslednjeg, zajedno s ostalim Vulovićevim hartijama, čija je sudbina isto tako neizvesna“ (Pantić, 1961a: 200) posljedica je njegova nepoznavanja građe Nadžupskoga arhiva u Perastu u kojem se čuva znatan fond Vulovićevih rukopisa, uključujući i Bogišićeva pisma. Bogišićeva pisma poslata Vuloviću pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu u fascikli „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“.

dugom i dragocenom procesu prelaženja s generacije na generaciju – fiksirali su odmah zapisivači narodnog pesništva u Perastu, pa ih blagodareći njima imamo i danas. Samo jedan od tih zapisivača, peraški patricije Julije Balović (1672–1727) u zborniku narodne poezije koji je načinio negde krajem XVII i početkom XVIII stoleća ima ništa manje od četiri takve pesme“ (Mošin, 1961b: 87) U napomeni koju dodaje uz tu informaciju, Pantić veli: „Čitav ovaj zbornik, pa i te pesme, biće štampan u *Bogišićevom zborniku starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, u koji ulazi kao sastavni deo“. Nije sasvim jasno na što tu Pantić misli. Ako se podatak odnosi na Bogišićevu prvu knjigu *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa*, onda treba reći da u njoj nijesu štampane sve pjesme iz Balovićeve zbirke, već samo 9 bugarštica, dok su 15 deseteračkih epskih pjesama, a među njima i 4 posvećene megdanu Vicka Bujovića, ostale tada neobjavljene.

U prilogu „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“ (Pantić, 1963), Pantić se bavi onim periodom bilježenja usmene književnosti koji je, iako ne manje važan već nekad za genezu toga fenomena osobito značajan, bio u šeni rada Vuka Stefanovića Karadžića na prikupljanju usmene književnosti. Dajući poduži popis tih ranih bilježnika usmenoknjiževnih tekstova spominje i one bokeljske, odnosno peraške, i to Andriju Zmajevića, Julija Balovića, Nikolu Mazarovića, Andriju Balovića i Joza Šilopija. Uz ime ovoga potonjeg daje pogrešne datume rođenja i smrti (1721–1784) (Pantić, 1963: 28), što će ispraviti kad članak preštampa u knjizi *Iz književne prošlosti*, đe je naveo tačne datume (1788–1858) (Pantić, 1978: 115). O Andriji Zmajeviću kao mogućem sastavljaču one druge zbirke, u kojoj se našla jedna bugarštica i „dvogovor“, Pantić ponešto kratko saopštava u toj studiji, a toj će se temi opširno vratiti neku godinu kasnije. Za nas je ovđe zanimljivo na koji način Pantić, a imajući u vidu transformaciju djelova *Osmana* u 10 bugarštica iz pjesmarice „nepoznatog Peraštanina“, za koga se dugo tvrdilo da je Andrija Zmajević, ali se najposlije ispostavilo da je Nikola Burović, ocjenjuje peraške pokušaje oživljavanja forme bugarštice: „Učeni pesnici, s osećanjem pijeteta, koji se u njihovom stoleću negovao za starinu, upeše se da joj produže vek i to na način potpuno veštački. Umetnički sastavi tadanjih i ranijih pesnika, samo ako su imali materiju koja je približno odgovarala svrsi, poslužili su im odlično; njihove su tekstove oni preuzimali doslovno, pišući, samo, po dva osmerca u jednome stihu, dodajući pokatkad, u uvodu ili na kraju standardne početke i završetke bugarštica i dopisujući, uvek, uobičajene refrene. Naročito je to postalo moda u još podosta epskoj, ali i već podosta baroknoj sredini Perasta. Tamo su za pravljenje ovakvih ‘bugarštica’ široko korišćeni ili delovi Palmotićevih melodrama, ili odlomci Gundulićevog *Osmana* ili marljivo sročena i malo poetska literarna vežbanja lokalnih stihotvoraca.

Međutim, ishod te njihove akcije, koja je izvan spora bila dobronamerna, pokazao se dvostruko negativan: život narodnih bugarštica ona nije produžila ni za dan, a navukla je, naprotiv, podozrenje i na one pesme te vrste koje su nesumnjivo bile autentične i iz naroda kad su se, na ovaj način, one našle u društvu bugarštica nesumnjivo falsifikovanih i poteklih iz obrazovanih krugova.“ (Pantić, 1978: 135–136).

Osobito je važna Pantićeva antologija *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* štampana 1964. godine. Prvi put nakon Bogišićeve zbirke u njoj su predstavljeni dotad nepoznati tekstovi preuzeti iz bokeljskih, odnosno peraških pjesmarica. Uz objavljene pjesme, Pantić je notirao i pojedinih vezane za svaku zbirku pojedinačno. Za zbirku „nepoznatoga Peraštanina“ veli da je nastala oko 1690. godine te da je nepravredno bila pripisana Andriji Zmajeviću. U drugome izdanju svoje znamenite antologije (Pantić, 2002), Pantić je ispravio podatak o autorstvu, slijedeći Graciju Brajkovića, označivši Nikolu Burovića kao sastavljača zbirke. Iz toga je rukopisa u svoju antologiju uvrstio 6 počasnica junačkih, 5 počasnica muških, 4 počasnice ženske i 6 lirskih pjesama. Iz zagrebačkoga zbornika IV a. 30 koji pripisuje „nepoznatim Bokeljima“ i smješta u prvu polovinu XVIII vijeka, Pantić je objavio u antologiji 5 bugarštica. Iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80, za koji veli da ga je pisao „treći nepoznati Bokelj“, Pantić je uzeo 2 lirske pjesme, a iz zagrebačke zbirke I a. 27 „nepoznatog Kotoranina“ u antologiju je uvrstio 4 lirske pjesme. U napomenama i objašnjenjima na kraju knjige donio je i kratke opise rukopisa i druge vijesti o njima.

U radu „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“ (Pantić, 1971: 383–406) Pantić opširnije piše o jednome rukopisu kojem se danas izgubio svaki trag. Riječ je o pjesmarici koja se u starijoj literaturi spominje pod imenom „Rukopis Andrije Zmajevića II“, a koja sadrži jednu bugaršticu i jedan „dvogovor“, odnosno dramu s temom kosovske večere. S obzirom na temu njegova rada, Pantić je ponajviše usmjeren na odgonetanje porijekla i karaktera „dvogovora“, no uzgred daje on i korisne informacije o rukopisu u cjelini, odnosno njegovu prijepisu, ukazuje na neobjavljeni Vulovićev prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ i sl. U dodatku rada objavio je „dvogovor“ pod naslovom „Ovdi počinje boj kneza Lazara i zla svrha Miloša Koviljića i izdajnika Vuka Brankovića i devet braći Jugovića na Kosovu polju na 24 džunja godišta 1348“. Neznano zašto, Pantić nije tada objavio bugaršticu koja se nalazila u tome rukopisu, a kojoj bi se da nije bilo Pantićevih napora danas bio izgubio svaki trag, budući da je originalni rukopis još u Vulovićevo vrijeme nestao iz Perasta, a da je jedini poznati prijepis koji se čuvao u II kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu, đe ga je i Pantić koristio, takođe netragom nestao.

Tu je bugaršticu objavio znatno kasnije, u radu „Peraška bugarštica o kosovskom boju“ (Pantić, 1989). U tome svom radu osvrće se na od ranije već poznati istorijat zagonetnoga rukopisa koji je njegov prvi proučavalac Vulović pripisao Andriji Zmajeviću, a potom se to identifikovanje u nauci ustalilo, iako ga je sam Vulović odbacio, doduše ne u nekom objavljenom članku nego u pismu Valtazaru Bogišiću. Kako pred sobom nije imao originalni rukopis, već prijepis, Pantić je za identifikovanje sastavljača te male zbirke mogao samo da se osloni na pisanje Srećka Vulovića, a kako se i Vulović dvoumio između Andrije Zmajevića i za njega tada još neodgonetnutog zapisivača jedne veće zbirke iz 1696. godine, za kojega mi danas znamo da je Nikola Burović, to ni Pantić nije ponudio konačnu odgonetku, već se zadržao na nekoliko dosta uopštenih napomena o samoj bugaršnici. O tome je li riječ o usmenoj bugaršnici ili onoj u Perastu ne tako rijetkoj autorskoj, Pantić veli: „Lako može biti da je Zmajević, ako je taj zapisivač bio on, ili Nikola Burović, što je daleko verovatnije, u stvari tvorac te bugaršnice, bilo da ju je u celini sam ispevao, ili je pak udesio i priredio prema nekoj bugaršnici istoga predmeta koja mu je poslužila kao osnova.“ (Pantić, 1989: 77). Osim tih zapažanja vezanih za autorstvo pjesme, revnosni Pantić pobrinuo se i odrediti joj tačno mjesto u istoriji književnosti: „Peraška bugarštica nema neke veće umetničke vrednosti, i to je prava šteta, zaista. Ona je u suštini samo suvo i podosta nategnuto pričanje događaja, bez poezije i lepote, i gotovo prozaično. Svakoga značaja ona lišena ipak nije; taj je značaj, međutim, istorijski, a ne književni. Pesmi ovoj pripada određeno mesto u istoriji narodnog ili usmenog pesništva našeg, a ne samo među onim tvorevinama toga pesništva u kojima je reč o velikom, a sudbinskom i slavnom boju“ (Pantić, 1989: 78).

Ponešto je o peraškim pjesmaricama Pantić pribilježio i u sintetičkome članku o bugaršticama iz 1988. godine (Pantić, 1988). Jednom bokeljske bugaršnice spominje kad hoće da pokaže kako se za tu pjesničku vrstu koristio i termin „popijevka“, premda bi, istini za volju, trebalo reći da se u peraškim zbornicima taj termin koristi znatno šire, odnoseći se, valjda, na sve usmenoknjiževne pjesničke vrste. Drugi put spominje podatak da se za tu vrstu usmenoknjiževnih sastava u bokokotorskim rukopisima koriste pojmovi „bugarka“, „pjesna bugarka“ i „pjesna bugarska“. Pantić piše da se pored tema poznatih iz staroga repertoara bugarštica javljaju nove te da one u sredinama đe se javljaju nose određene specifičnosti pa u Boki pjevaju „o megdanima, o junačkim podvizima i o svakovrsnim drugim životnim zbitijima Peraštana i Kotorana i njihovih vekovnih turskih neprijatelja, koji su se odigrali ili su za pozornicu imali na zemlji ili, još češće, na moru“ (Pantić, 1988: 97). Primjerom peraških bugarštica on se služi i kad hoće da ilustruje njihovu funkciju „pouzdanoga čuvara istorijskoga pamćenja“, odnosno njihovo poimanje

kao opjevane istorije. U konačnom, Pantić piše i o „umjetnim“ bugaršticama, kojih ima u priličnome broju kako u dubrovačkim, tako i u bokeljskim rukopisima, a otud ih je prenio i Bogišić u svoju znamenitu zbirku, naglašavajući, doduše, za poneku od njih da izvjesno nijesu „narodnoga“ porijekla. O tome je tipu lažnoga „narodnog“ pjesništva Pantić pisao i u radu „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“ (Pantić, 1986).

O peraškim pjesmaricama Pantić je opširnije pisao u dragocjenoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka* (Pantić, 1990). Osim što je ponudio širu sliku društvenoistorijskih prilika koje su pogodovale nastanku i bilježenju usmenoknjiževnih tekstova u Perastu od kraja XVII vijeka, Pantić u toj svojoj studiji daje detaljne opise najznatnijih peraških zbirki, a to su pjesmarice Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz spomen i drugih zapisa, poput bugarštica o Kosovskom boju, tri male zbirke Balovića, zbirke Ivana Kolovića i sl. Pišući o okolnostima koje su uslovile da rani zapisi usmene poezije ne dopru do nas, Pantić izdvaja Perast, kao grad na krajini u kojemu su se sačuvale relativno brojne zbirke: „Sreća je bila što se krajem XVII veka u Perastu javilo nekoliko pisaca koji su nekako našli ljubavi za tu vrstu literature, i stekli odnekud dovoljno uverenja o njenoj vrednosti, da ne samo prave pojedinačne zapise narodne poezije, već da od njih odjednom obrazuju prave i čitave zbirke, koje su, barem koliko je to sada poznato, i najstarije takve zbirke što ih uopšte imamo“ (Pantić, 1990: 200).

O prvoj od tih zbirki, za koju konstatuje da je jednovremeno i „prva zbirka narodne poezije među Jugoslovenima“, pjesmarici Nikole Burovića, na kojoj se nalazi datum 1696. a ne 1697. kako Pantić piše, Pantić daje za to vrijeme vrijedne informacije, budući da je zbirka objavljena i time postala dostupna javnosti gotovo tri decenije poslije te Pantićeve knjige (Radoman & Čirgić, 2017). Pažljivo on notira njen sadržaj, bilježi nedostajuće stranice, ukazuje na poznati kuriozitet da su u njoj 10 bugarštica transformisane iz stihova Gundulićeva *Osmana*, prepoznaje koje je dubrovačke pjesnike Burović uvrstio u svoj ipak mješoviti zbornik, koliko mu dozvoljava prostor sinteze ukazuje na motive i sl. O samoj namjeri, ali i o strukturi zbornika Pantić piše: „Osnovne namere Nikole Burovića koje su ga vodile pri radu na ovoj zbirci jasno se vide već iz samoga njenoga sklopa: na devedeset listova formata četvrtine, na kojima je pretežno pisano u dva stupca, on je želeo da okupi tekstove svih vrsta usmene poezije koje je znao, kao da ih je namenjivao svakoj potrebi tadašnjeg života. Prvo su dolazile pesme dugoga metra, koje smo navikli da zovemo bugaršticama, a koje je on nazivao *bugarkama*; to su pesme epske i junačke u prvome redu, a ton im je izrazito žaloban. Za njima su dolazile sasvim kratke i obično veoma lepe lirske pesme, koje se o svetkovinama ili u sličnim prilikama pevaju napijajući nekome u čast; zvali su ih *počasnicama*, i

jedne su bile namenjene muškarcima (*počasnice muške*), dok je druga njihova grupa bila za ženski svet (*počasnice ženske*). U sledećem odeljku ove svoje zbirke Peraštanin je ispisao pesme koje se pevaju prilikom plesa u kolu (*popijevke od kola*), a završni deo odredio je za deseteračke pesme, o junacima i njihovim megdanima, o njihovim tamnovanjima i o njihovim ženidbama. Pojedine od svih tih pesama bile su proizvod drugih sredina i u Perast su dospele idući specifičnim, ne svaki put uočljivim, i štaviše i ne uvek jasnim putevima svoga kretanja; ostale su bile lokalnog postanja i govorile su o događajima koji su za pozornicu imali Perast i njegovo najbliže susedstvo“ (Pantić, 1990: 204). Izdvojivši usmenoknjiževne tekstove od raznih prijepisa ili prerada autorske poezije, Pantić zaključuje da se u Burovićevu zborniku sačuvalo sto trideset, kako veli, „pravih narodnih“ pjesama, što toj zbirci obezbeđuje status ne samo prvoga zbornika te vrste u nas, već i zbornika koji, ma koliko se moglo sumnjati u Burovićev osećaj da razluči usmene od autorskih pjesama, donosi svojevrstan žanrovski presek usmenoknjiževnoga stvaralaštva kraja XVII stoljeća, ilustrovan brojnim primjerima različitih poetskih usmenoknjiževnih vrsta.

Drugačiji je, pak, zbornik Julija Balovića, nastao otprilike malo poslije onoga Nikole Burovića, pa i o njemu Pantić opširnije piše. Premda je taj zbornik u žanrovskome smislu znatno manje zanimljiv, budući da sadrži tek 9 bugarštica i 15 deseteračkih epskih pjesama, za nauku o usmenoj književnost on nije ništa manje vrijedan, što potvrđuje i Pantićeva kratka analiza. On primjećuje da Balović pjesme u zbornik nije unosio bilježeći ih neposredno od izvođača, već ih prepisujući iz drugih, starijih zbornika, kojima se u međuvremenu zameo svaki trag. Sve je bugarštice iz toga zbornika u svoju zbirku prenio još Valtazar Bogišić, no deseteračke epske pjesme ostale su neobjavljene sve do u naše dane. Pantić naglašava da je tematika bugarštica iz te zbirke vezana za lokalne istorijske prilike, a radnja pjesama odnosi se na događaje iz peraške povijesti XVI–XVIII vijeka, posljednja od njih vezuje se za događaje iz 1716. godine, što bi značilo da je taj zbornik ipak nešto mlađi od onoga Nikole Burovića, na što ukazuje i Pantić, a to što je Balović savremenik događanja opisanih u toj bugarštici, ali i Vicka Bujovića, kojemu su posvećene čak 4 deseteračke epske pjesme, relativizuje Pantićev zaključak da je cijeli zbornik Julije Balović prepisao iz starijih zbirki. Za bugarštice iz toga zbornika Pantić s dosta pouzdanja veli da je u njima „više istorijske istine nego pesničke lepote“ (Pantić, 1990: 224). Deseteračke pjesme ovoga zbornika nijesu tematski isključivo vezane za Perast, mada su one s peraškom tematikom ipak dominantne, bilo da opjevaju lokalnoga junaka Vicka Bujovića, bilo pak Baja Pivljanina, njegove hajduke i njihove okršaje „na krajini“ ili okršaje Peraštana s neprijateljem na morskoj pučini. Zanimljivo je da su u tome zborniku neke

od bugarštica dobile i svoje deseteračke paralele. Pjesmaricu Julija Balovića, najposlije, Pantić ocjenjuje ovim riječima: „Ali, iako su u toj meri usko lokalne po predmetima, po tvorcima, a bez sumnje i po krugu svoga prostiranja, pesme koje je okupio zbornik Julija Balovića značajne su jer pokazuju prisutnost ove vrste stvaranja na određenom tlu i što ujedno čuvaju i plodove tog prisustva; pored toga, one sa svoje strane nemalo doprinose da se u ponečemu ne samo prati već i razjasni istorija usmenog pesništva, u kojoj je ostalo toliko mnogo tamnog, nepoznatog, nedokučivog“ (Pantić, 1990: 225).

Pantić nije propustio da u svojoj monografiji piše i o trećoj i najkрупnijoj zbirci iz korpusa peraških pjesmarica, onoj što ju je oko 1774. godine počeo ispisivati Nikola Mazarović, no za razliku od pjesmarica Nikole Burovića i Julija Balovića kojima je posvetio više pažnje, o Mazarovićevoj zbirci Pantić piše sasvim sumarno. Bez detaljnijega opisa, o Mazarovićevu rukopisu bilježi ovo: „U zbirku je Mazarović upisivao sve što mu se dopadalo: najviše su to narodne pesme, i to junačke, u desetercu, o događajima iz istorije Perasta i o hajdučkim napadima na Turke pretežno, zatim lirske, u različitom ritmu, i obavezne počasnice, muške i ženske, sasvim lepe i čedne, i one koje to nisu, ni što se tiče lepote, a ni što se tiče čednosti. Pored narodnih pesama, tu su još, i u obilju, sastavi dubrovačkih pesnika, poznatih (Marin Buresić, Paskoje Primović, Vlač Menčetić) i onih čija se imena ne znaju, kao i stihovi raznih anonimnih peraških pesnika. Kada je Mazarovićev zbornik ko zna kako, ali još uvek za njegova života, jer je on živio dugo, dolazio u ruke drugih pesnika i ljubitelja, Joza Šilopića, na primer, i oni su u njemu dodavali ponešto, pa je broj i repertoar pesama u njemu uvećan i na taj način“ (Pantić, 1990: 242). Uz taj kratki opis Mazarovićeva zbornika, kao njemu savremene notira još nekoliko zbirki „manjeg obima a obično manjeg značaja“, pri čemu tri potiču od pojedinih Balovića, a jednu je sačinio Ivan Kolović, od kraja XVIII vijeka pa zaključno s 1805. godinom. U fusnotama Pantić daje i nekoliko ne uvijek određenih informacija o tim zbirkama. Zašto je Pantić obimom najzamašnjoj peraškoj pjesmarici posvetio svega nekoliko redaka, ostaje nejasno, osobito kad se uzme u obzir da je, po svoj prilici, pjesmaricu Nikole Mazarovića, baš kao i zbirku Julija Balovića, pripremao za štampu. Istina, valja imati na umu da je ovaj izvanredni poznavalac arhivske građe, nažalost, ponajmanje istraživao u samome Perastu. Izuzme li se njegov predani rad na iščitavanju peraških matičnih knjiga, sva je prilika da Pantić nije iz prve ruke raspolagao ostalom bogatom građom Nadžupskoga arhiva u Perastu, u kojemu se i nalazi rukopis Nikole Mazarovića. U protivnom zasigurno ne bi previdio kratku, no zanimljivu pjesmaricu Krsta Mazarovića, o kojoj nikad nije napisao ni slova, pa je do naših istraživanja u nauci ostala neopisana, niti bi požurio da Bogišićeva pisma Vuloviću proglasi zauvijek

izgubljenima, premda su uredno pohranjena u zaostavštini Srećka Vulovića u peraškome Nadžupskom arhivu.

Onako kako su se u potonje dvije decenije XIX i u prvoj polovini XX vijeka sva proučavanja peraških pjesmarica temeljila na otkrićima Srećka Vulovića i građi što ju je publikovao Valtazar Bogišić, tako se gotovo sve što je u drugoj polovini XX vijeka, pa sve do danas, pisalo o tome korpusu naslanjalo na arhivska istraživanja i publikacije Miroslava Pantića. Na osnovu bilješki autora kojima je Pantić nesebično stavljao na raspolaganje prijepise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića dalo bi se zaključiti da je on te osobito vrijedne zbirke kanio publikovati. Prava je šteta što do toga nije došlo jer od Miroslava Pantića, koji im je posvetio nekoliko decenija prilježnoga istraživanja, peraške pjesmarice nijesu mogle imati dostojnijega priređivača.

Literatura

- Mošin, Vladimir (1954). „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“. *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59: 16–40.
- Pantić, Miroslav (1954). „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4: 276–279.
- Pantić, Miroslav (1961). „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“. *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2: 203–231.
- Pantić, Miroslav (1961). „Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (III)“. *Zbornik istorije književnosti*, knj. II: 77–92.
- Pantić, Miroslav (1963). „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2: 17–44.
- Pantić, Miroslav, (priř. 1964). *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*. Beograd: Prosveta.
- Pantić, Miroslav (1971). „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“. U: *O knezu Lazaru*. 337–410. Kruševac: Filozofski fakultet u Beogradu i Narodni muzej u Kruševcu.
- Pantić, Miroslav. (1977). „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXV: 421–439.
- Pantić, Miroslav (1978). *Iz književne prošlosti*. Beograd: Srpska književna zadruža.
- Pantić, Miroslav (1988). „Ka poetici bugarštice“. U: *Poetika srpske književnosti*. 87–99. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

- Pantić, Miroslav (1989). „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“. *Raskovnik*, XV, 55–56: 73–84.
- Pantić, Miroslav (1990). *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Pantić, Miroslav (1996). „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“. U: *Pravo i lažno narodno pesništvo*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 26–27. 8. 1995, 9–33. Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“.
- Pantić, Miroslav, (prir. 2002). *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*. Beograd: Prosveta.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan (2017). *Pjesmarica Nikole Burovića*, Cetinje – Podgorica: Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada.